

Vesna Deželjin

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

vdezelji@ffzg.hr

Hrvatski i talijanski u dodiru: poredak riječi

Hrvatski i talijanski jezik na svim se jezičnim razinama u mnogočemu razlikuju pa se pri supostavnom pristupu u proučavanju tih jezika nameće obilje tema. Višegodišnje iskustvo poučavanja talijanskoga jezika kroatofonim govornicima te promišljanje o poteškoćama s kojima se oni suočavaju, neovisno o svojoj dobi i očekivanim ishodima učenja, dovelo je do spoznaja koje mogu biti korisne i kada je ciljni jezik hrvatski, a učenici su italofoni govornici. Jedna od tema koja u italofonih govornika često izaziva poteškoće vezana je uz red riječi u hrvatskom jeziku. U ovom će se radu govoriti o dva osobita slučaja poretka riječi u sintagmi i rečenici. Prvi problematičan slučaj odnosi se na položaj modifikatora u imenskoj sintagmi, odnosno na položaj atributa, a time posredno i na vrstu atributa, u hrvatskom i talijanskom jeziku, kao i na poteškoće koje iz toga proizlaze. Druga osobitost o kojoj će u prilogu biti govora odnosi se na uporabu, a zatim i na položaj hrvatske čestice li (primjerice u izrazima kao što su Hoćeš li...?, Radiš li?). Italofonim je govornicima njezina uporaba u pitanjima teško razumljiva i teško njome ovladavaju budući da je u temeljnoj, izjavnoj rečenici nema. U radu se nude neki prijedlozi kako bi se italofonim govornicima olakšalo usvajanje opisanih elemenata.

Ključne riječi: hrvatski jezik, talijanski jezik, red riječi, imenska sintagma, zanaglasnice

1. Uvod

Povijest dodira i prožimanja hrvatskoga i talijanskoga jezika duga je više stoljeća i vrlo bogata. Potvrda su tomu ponajprije leksikografska djela i gramatike¹ na hrvat-

¹ Ne hoteći ponavljati znane podatke, vrijedno je podsjetiti na prvi tiskani rječnik Pietra Lupisa Valentiana iz 1527. godine, naslovljen *Opera nuova che insegna a parlare la lingua schiavonesca alli grandi alli piccoli et alle donne*, u kojemu se nalaze talijanske i hrvatske riječi, kao i rukopisni rječnik Bartula Kašića iz 1599. godine pod naslovom *Razlika skladanja slovinska*. Pojava gramatika hrvatskoga jezika na talijanskom smješta se u devetnaesto stoljeće, a prva je među njima ona objavljena u Dubrovniku 1808. godine (2. izdanje je objavljeno 1828.) pod naslovom *Grammatica della lingua illirica / compilata dal padre Francesco Maria Appendini*. U drugoj polovici istoga stoljeća djelovao je Antun Dragutin Parčić, filolog čije se zanimanje za hrvatski i talijanski iskazuje u činjenici da je 1873. godine gramatiku hrvatskoga jezika objavio na talijanskom, *Grammatica della lingua slava (illirica)*, dok je prije desetak godina otkriven rukopis gramatike

skom jeziku kojih je tema talijanski jezik, ali i obrnuto. Taj podatak pokazuje i dokazuje da je zanimanje za usvajanje talijanskoga (ali i hrvatskoga) jezika bilo iskazano unatrag više stoljeća.

Kao što je poznato, talijanski se jezik studira na Filozofskom fakultetu u Zagrebu još od kraja devetnaestoga stoljeća, a trenutačno je to moguće na još četiri hrvatska sveučilišta, u Puli, Rijeci, Splitu i Zadru.

Kada je riječ o institucionalnoj poduci hrvatskoga jezika u Italiji, situacija je, očekivano, ipak drugačija. Ponajprije, valja reći da se hrvatski jezik na sveučilištima u Italiji može studirati samostalno, premda su mnogo češće situacije studiranja hrvatskoga jezika u okviru studijskih programa slavenskih filologija, kojima može biti obuhvaćen niz slavenskih jezika. U tim je slučajevima kvantiteta sadržaja iz hrvatske filologije uglavnom skromnija te se u pravilu kombinira s temama vezanima uz još neki južnoslavenski jezik. Na temelju podataka od predavača koji sudjeluju u izvedbi tih studijskih programa, talijanski studenti mogu iskusiti učenje i usvajanje hrvatskoga kao samostalne materije na sveučilišnoj razini pri dvama lektoratima za koje je nadležno Ministarstvo znanosti i obrazovanja, tj. u Rimu i u Padovi,² a na još nekoliko sveučilišta³ dostupan je još neki oblik poduke hrvatskoga jezika.⁴ Razumljivo je da u takvim uvjetima podučavanje jezika nije lako, a zacijelo niti uvijek podjednako uspješno; istodobno, vjerojatno niti studenti ne uspiju usvojiti sva znanja i kompetencije koje bi željeli.

Unatoč prilično dugoj tradiciji poduke hrvatskoga jezika u Italiji, zapažanja i istraživanja vezanih uz pitanja i poteškoće usvajanja hrvatskoga jezika kao stranoga jezika s kojima se susreću italofojni govornici gotovo da i nema.⁵ Stoga uspješnost u

talijanskoga jezika napisane na hrvatskom jeziku (Morić-Mohorovičić 2016). Parčić je također i autor dvojezičnih rječnika: *Vocabolario italiano-slavo (illirico)*, Braća Battara, Zadar, 1868., i *Vocabolario slavo-italiano / compilato per cura di Carlo A. Parčić (ili Rječnik slovinsko-talijanski)*, Fratelli Battara, Zadar, 1874., koji su bili izvor za izradu dosada jedinoga suvremenoga općega dvojezičnoga rječnika, hrvatsko-talijanskoga i talijansko-hrvatskoga, autora Mirka Deanovića i Josipa Jerneja.

² U Rimu, pri Sveučilištu La Sapienza, lektorat hrvatskoga jezika postoji na *Facoltà di Filosofia, Lettere, Scienze umanistiche e Studi orientali pri Dipartimento di Studi europei, americani e internazionali, Sezione di Studi slavi e dell'Europa centro-orientale*. Na Sveučilištu u Padovi, u sklopu Dipartimento di Studi Linguistici e Letterari (DiSLL), postoji sastavnica, tj. *Polo di Discipline letterarie, linguistiche e pedagogiche* unutar kojega, osim Odjela za slavistiku i hungarologiju (*Sezione di slavistica e ungheristica*) te Lektorata za hrvatski i srpski jezik, postoji i samostalni lektorat za hrvatski jezik (*Lettorato di lingua croata*).

³ Ostala visoka učilišta na kojima postoji neki oblik poduke hrvatskoga jezika jesu: *l'Università degli Studi di Napoli Federico II* u Napulju, *l'Università "G. D'Annunzio"* Chieti-Pescara, *l'Università di Trieste* (Trst), *l'Università di Udine* i *l'Università degli Studi di Firenze* (Firenca).

⁴ U mnogim slučajevima na talijanskim se sveučilištima (u Trstu i Torinu, primjerice) podučavaju hrvatski i srpski zajedno unutar istoga predmeta. U Pescari, međutim, radi hrvatska lektorica, no neke kolegije predaje govornica srpskoga jezika.

⁵ Nažalost i kada je riječ o odnosu hrvatskoga i talijanskoga jezika, unatoč tomu što su mnogi kroatofoni stručnjaci supostavno proučavali pojedine elemente talijanskoga jezika, ponajprije

prevladavanju poteškoća u procesu usvajanja jezika ponajprije ovisi o sposobnosti i pripremljenosti nastavnika da ih uoči i da ih prepozna kao poteškoće koje su posljedica temeljnih razlika između dvaju jezika. Međutim, čak i kada nastavnik prepozna određeni vid smetnje u usvajanju hrvatskoga jezika kod italo fonih govornika, nije lako pronaći i primijeniti pravu strategiju u podučavanju i time pridonijeti smanjenju napora pri usvajanju i dovesti do željenoga rezultata. Štoviše, ako nastavnik ne poznaje barem osnove talijanskoga jezika, prilično je izvjesno da i nakon dugotrajnih ponavljanja i uvježbavanja određeni jezični sadržaji neće biti usvojeni na zadovoljavajući način.

Hrvatski i talijanski jezik razlikuju se na svim jezičnim razinama. Teškoće koje se javljaju pri usvajanju jednoga ili drugoga kao stranoga jezika, mogu biti nešto olakšane, barem u početku, ako se poznaje neki od jezika srodan onomu koji se usvaja (Jessner 2008). Osobno višegodišnje iskustvo podučavanja ponajprije talijanskoga jezika kroatofonim govornicima, kao i promišljanje o poteškoćama s kojima se ti učenici suočavaju, neovisno o njihovoj dobi i očekivanim ishodima učenja, potvrđuju dobro poznate spoznaje o pozitivnom transferu znanja. Mnogo se puta, naime, pokazalo da su studenti (učenici) lakše usvajali, barem u početku, pojedine strukture talijanskoga jezika, kao što su, primjerice, članovi i prijedložne sintagme, ako su već poznavali francuski ili španjolski jezik. Sukladno tomu, pretpostavlja se da će italo fonni studenti koji poznaju neki slavenski jezik u stanovitoj mjeri olakšano usvajati hrvatski jezik.

2. Cilj rada

Iskustvo i spoznaje koje se temelje na poduci talijanskoga jezika mogu biti korisne i ako je ciljni jezik hrvatski, a učenici su italo fonni govornici. Potvrđuju to zapažanja i iskustvo koji su rezultat suradnje s italo fonim govornicima koji govore ili uče hrvatski jezik. S obzirom na tipologiju razlika između hrvatskoga i talijanskoga jezika, područje proučavanja koje se otvara i koje je podatno za supostavni pristup izuzetno je veliko. Iz obilja mogućih tema, za ovu je prigodu izabran poredak riječi. O ovom se problemu može govoriti s više gledišta, a ovdje ćemo ga analizirati kao sintaktičko pitanje. Pri tomu će predmet zanimanja biti jako sužen i sveden na dvije situacije koje u italo fonih govornika koji uče hrvatski jezik izazivaju prilične poteškoće.

Jedna od dviju izabranih situacija odnosi se na raspored elemenata koji tvore imensku sintagmu sastavljenu od pridjeva i imenice, odnosno na položaj atributa uz imenicu koju opisuje u hrvatskom i talijanskom jeziku. S obzirom na pravila o razmještanju atributa, zadire se u jednu od osobitosti po kojoj se hrvatski i talijanski

s ciljem rasvjetljavanja njihovih specifičnosti i olakšavanja njihova usvajanja, još uvijek postoji niz tema koje zavređuju dublje i sustavno istraživanje kao i one koje dosada nisu bile predmet nekoga istraživanja. Za upotpunjavanje ovih spoznaja upućujem na bogatu bibliografiju Josipa Jerneja u kojoj su radovi koji se ponajprije odnose na sintaksu, a zatim i na dio radova Pavla Tekavčića.

jezik jasno razlikuju. Stoga će se u radu, uz posredan osvrt na vrste atributa u talijanskom, upozoriti na teškoće koje iz svega proizlaze.

Druga tema o kojoj će u prilogu biti govora vezana je uz glagolske enklitike i posebno uz upitnu česticu *li* u hrvatskom jeziku (primjerice u izrazima kao što su *Hoćeš li...?*, *Radiš li?*). Budući da i mnogi izvorni govornici hrvatskoga jezika u svakodnevnom i opuštenom govoru ovu česticu uglavnom rabe loše ili ju uopće ne rabe, italofojni govornici posebno teško uspijevaju ovladati pravilima za njezinu uporabu te naročito za njezin ispravan položaj. Na temelju izjava više vrlo različitih italofojni govornika, pojavnost ove čestice u pitanjima njima je teško razumljiva, poglavito zato što je u temeljnoj, izjavnoj, rečenici nema. U radu se nude neki prijedlozi kako bi se italofojnima olakšalo njezino usvajanje.

3. Red riječi u hrvatskom i talijanskom jeziku

Vrlo se često napominje da je red riječi u hrvatskome standardnom jeziku slobodan, što je zacijelo posljedica činjenice da se ta teza nalazi ne samo u školskim udžbenicima i raznim stručnim radovima nego i u najpoznatijim gramatikama hrvatskoga jezika. Ipak, uočava se da su hrvatski jezikoslovci, autori gramatika hrvatskoga jezika, tijekom vremena ipak mijenjali mišljenje. U odnosu na tezu da se riječi u rečenici mogu namještati vrlo različito (Težak i Babić 1973: 241–244), pojavile su se tvrdnje da je, umjesto potpuno slobodan, redosljed rečeničnih sastavnica u hrvatskom jeziku uglavnom slobodan (Katičić 1991: 492), dok neki napominju (Barić i sur. 1997: 595) da je red riječi relativno slobodan, s obzirom da postoje ritmičko-intonacijski razlozi koji na njega utječu. Silić (1986: 13) vrlo učinkovito pokazuje da je redosljed rečeničnih sastavnica u nekim slučajevima prilično neslobodan jer promjena redosljeda tih sastavnica dovodi do promjene značenja cijele rečenice. Isti autor jednako uspješno pokazuje da redosljed rečeničnih sastavnica u hrvatskom standardnom jeziku može biti potpuno neslobodan i čak vrlo strogo propisan u slučaju kada rečenice sadrže klitike, tj. riječi bez vlastita naglaska jer je u tim slučajevima redosljed nenaglašenih riječi strogo određen (Silić 1999: 440). Štoviše, enklitike podliježu automatiziranom redosljedu rečeničnih sastavnica koji je uvjetovan isključivo intonacijom (Pranjeković 1995: 56).

Talijanski je jezik morfološki nešto siromašniji negoli hrvatski. Tipološki promatrano (Greenberg 1976), talijanski jezik ulazi u skupinu jezika u kojima je red sastavnica relativno slabo slobodan jer ne pripada jezicima koji imaju deklinacijski sustav, što njihov raspored elemenata čini manje rigidnim. Proizlazi da je raspored konstitutivnih elemenata znatno manje slobodan od onoga u hrvatskom, budući da je redu riječi zadano da prati i poštuje definiciju sintaktičkih uloga; istodobno, raspored elemenata u talijanskom ipak je slobodniji negoli u engleskom ili francuskom jeziku. U gramatikama talijanskoga jezika navodi se da je uobičajeni i neobilježeni red riječi u talijanskom jeziku onaj koji prati redosljed subjekt – predikat – objekt. Ujedno, svaki drugi raspored elemenata u rečenici, ako nije negramatičan, smatrat će se obilježeni.

nim i bit će podložan nekoj osobitoj interpretaciji (Dardano i Trifone 1985: 318–319; 1995: 504–513; Sensini 1989: 382). No, osim rasporeda temeljnih rečeničnih dijelova, u suvremenom talijanskom valja govoriti i o rasporedu sastavnica unutar sintagme. Najčešće je raspored između glavnoga tagmema sintagme ili određenice (glave sintagme) i zavisnoga tagmema ili odrednice, tj. modifikatora ili determinanta, strogo propisan i nije ga ni pod kojim uvjetima moguće mijenjati. No, postoje i slučajevi kada je stanovita zamjena mjesta tagmema ipak moguća, premda ona može dovesti do promjene u značenju. U tom je smislu posebno zanimljiva imenska sintagma jer se, ovisno o vrsti zavisnoga tagmema (odrednice), u talijanskom jeziku susreću dvije vrste nominalnih sintagmi: ona s glavnim tagmemom na lijevoj strani (*head-initial phrases*, *macchina da scrivere*, 'pisaća mašina', *ragazza dai capelli lunghi*, 'djevojka duge kose') te ona s glavnim tagmemom na desnoj strani (*head-final phrases*, *left branching phrases*, *la mia macchina*, 'moj automobil', *la più bella ragazza*, 'najljepša djevojka'). Iz spomenutih primjera, čak i kada se talijanski jezik ne poznaje, uočava se da zavisni tagmemi u imenskoj sintagmi mogu biti jednostavni (u tom slučaju to su pridjevi, poput posvojnoga pridjeva *mia*) ili složeni (to su različiti tipovi složenih sintagmi, prijedložnih: *da scrivere*, *dai capelli lunghi*, ili pridjevskih: *più bella*).

4. Atribut u hrvatskom i talijanskom

Nije nam namjera ponavljati dobro poznate elemente, no primjereno je podsjetiti na tipove atributa, izuzev atributne rečenice, o kojima se govori u gramatikama hrvatskoga jezika. Radovan Katičić (1991) govori o pridjevskom atributu (Katičić 1991: 382), o imenskom atributu (Katičić 1991: 417), o prijedložnom atributu (Katičić 1991: 438) te o atributu izraženom brojem ili količinskim pridjevom (Katičić 1991: 442). U gramatici Josipa Silića i Ive Pranjkovića (2005) pojašnjava se da u funkciji sročnoga atributa mogu biti pridjevska riječ, pridjevska zamjenica te redni broj, pri čemu su mogući i višočlani sročni atributi (Silić i Pranjković 2005: 309–310), dok se u službi nesročnoga atributa mogu naći oblici kosih padeža, prijedložno-padežni izrazi i prilozii. Autori upozoravaju i na položaj navedenih tipova atributa te navode „da sročni atributi stoje ispred imenskih riječi na koje se odnose (npr. kamena kuća), a nesročni atributi iza tih riječi (npr. kuća od kamena)“ (Silić i Pranjković 2005: 314), ako je posrijedi neobilježen redosljed riječi.

Prosječni talijanski govornik, čak i ako je visoko obrazovana osoba, kao prototipni atribut prepoznaje uglavnom onaj izražen pridjevom, što je sukladno većini autora starijih gramatika pa tako i one najpoznatije u uporabi u drugoj polovici XX. stoljeća, autora Battaglia i Pernicone (1980: 467). U recentnijim se gramatikama situacija ponešto mijenja. Maurizio Dardano i Pietro Trifone (1995), čiju gramatiku rabe mnogi sadašnji studenti talijanskoga kao stranoga jezika, proširuju spektar te navode da funkciju atributa, osim pridjeva (*uno scrittore famoso*, 'poznati pisac'), može vršiti i prijedložna sintagma (*uno scrittore di grido*, 'razvikani pisac', 1995: 110). Uvaženi lingvist Luca Serianni (1999: 622) dodaje znatno više primjera govoreći o prijedložnim

sintagmama u funkciji atributa. Maurice Regula i Josip Jernej (1975: 300), autori danas neopravdano zapostavljene gramatike talijanskoga jezika, navode čak šest elemenata koji mogu biti u službi atributa u talijanskom jeziku, a pridjevsku riječ, pri-log, prijedložnu sintagmu i priložni spoj riječi (osim rečeničnih struktura) u funkciji atributa navodi i Moretti (2008).

Neupućene u talijanski jezik treba ponajprije upozoriti na položaj jednostavnoga pridjevskoga atributa u imenskoj sintagmi, što je vidljivo i iz prije navedenih primjera. Za razliku od hrvatskoga standardnoga jezika, u talijanskom je u neobilježenom redu riječi, ako je riječ o opisnom pridjevu (bez obzira koje je vrste), prirodno mjesto pridjeva iza imenice (glavnog tagmema). Ispred imenice uvijek će se naći samo pridjevi koji imenicu određuju⁶ (odnosno ulaze u skupinu determinanata i to su, dakle, posvojni, pokazni, neodređeni, upitni i broječni pridjevi) te manji broj opisnih pridjeva koji ne moraju nužno imati restriktivnu⁷ funkciju, koji se mogu rabiti u prenesenom značenju ili izražavaju subjektivnu procjenu govornika, kao što je slučaj u uobičajenim parovima sintagmi: *un alto ufficiale* prema *un ufficiale alto*; *un gran/de uomo* prema *un uomo grande*.⁸

Važan detalj koji također može promaknuti odnosi se na činjenicu da neki od navedenih autora (kao i mnogi drugi koje zbog ograničenosti prostora ne navodimo) zanemaruju različite tipove prijedložnih sintagmi, tj. sintagmi kojima upravlja neki od talijanskih prijedloga, ili im ne pridaju dovoljno pozornosti. Naime, u talijanskoj je tradiciji da se pri logičko-sintaktičkoj analizi rečenice svi prijedložni izrazi najčešće objedinjuju pod zajedničkim nazivnikom dopuna⁹ ili *dopunjak*¹⁰ (*complemento*), a potom se uočene *dopune* razvrstavaju sukladno značenju koje izražavaju (*dopuna pripadnosti*, *dopuna materije*, *dopuna cilja*, *dopuna kvalitete* i sl.). Takvim se pristupom u poduci analize rečenice prednost uvijek daje značenjskom kriteriju dok se sintaktička

⁶ S obzirom na funkciju u izričaju, u talijanskim se gramatikama pridjevi tradicionalno razdjeljuju u tri skupine te se govori o pridjevima s određujućom funkcijom, s opisnom funkcijom i o epitetima.

⁷ Restriktivnu funkciju imaju samo oni pridjevi koji dolaze iza imenice, a to su opisni pridjevi u funkciji atributa.

⁸ Promjena položaja opisnoga pridjeva prema imenici na koju se odnosi u navedenim imenskim sintagmama povlači za sobom promjenu značenja. U pravilu sintagme u kojima se opisni pridjev nalazi u prenominalnom položaju izražavaju neko sekundarno ili preneseno značenje: *un alto ufficiale* 'časnik s visokim činom', *un ufficiale alto* 'časnik visok rastom'; *un gran/de uomo* 'velikodušan/ čestit čovjek', *un uomo grande* 'velik/ krupan čovjek'.

⁹ Svjesni smo činjenice da termin „dopuna“ u kognitivnolingvističkoj teoriji ima potpuno drugačije značenje, no u ovoj ćemo ga prigodi ipak nastaviti rabiti, ali isključivo u značenju koje mu se pridaje u većini talijanskih gramatika kada se govori o logičko-sintaktičkoj analizi rečenice i to zato jer ćemo time izbjeći da se čitatelje zainteresirane za ovaj problem dovede u nedoumicu zbog uporabe nekoga drugoga, makar i prikladnijega, termina.

¹⁰ Jezikoslovac Dragutin Antun Parčić upotrijebio je upravo termin *dopunjak* kako bi preveo talijanski izraz *complemento* u svojoj rukopisnoj gramatici talijanskoga jezika (usp. Morić-Mohorovićić 2016: 72).

funkcija zanemaruje. Vrlo se često događa da u rečenici elementi okarakterizirani kao različite dopune imaju zapravo istu sintaktičku funkciju, pri čemu je upravo funkcija atributa vrlo česta (Deželjin 2010). Ta pojedinost kroatofonim govornicima nerijetko otežava logičko-sintaktičku analizu talijanske rečenice; istodobno, kao što se vidi iz niže navedenih primjera (1) – (6), spomenuti pristup analizi funkcija pojedinih elemenata u rečenici kojemu su italofofoni govornici izloženi u procesu učenja sintakse materinskoga jezika uvelike im otežava prepoznavanje, razumijevanje i uporabu prijedložnih izraza u funkciji nesročnoga atributa u hrvatskom jeziku.

U primjerima (1–6), koji su preuzeti iz Serianni (1999), podcrtane su prijedložne sintagme, a svakom upravlja neki prijedlog, isti ili različit:

- (1) *la casa di Mario* 'Marijeva kuća'
- (2) *una borsa di pelle* 'kožna torba'
- (3) *un uomo di trent'anni* 'tridesetogodišnji muškarac/ čovjek'
- (4) *il conto di 100 euro* 'račun od sto eura'
- (5) *l'arma da fuoco* 'vatreno oružje'
- (6) *il vestito su misura* 'odijelo po mjeri'

Sukladno tradicionalnom pristupu logičkoj analizi u talijanskom jeziku, podcrtani elementi odgovaraju različitim tipovima dopuna: pripadnosti (1), materije (2), dobi (3), cijene (4), svrhe (5) i odnosa (6). Unatoč tim isključivo značenjskim razlikama, razvidno je da sve one imaju jedino funkciju atributa u odnosu na imenicu koja im prethodi i koju opisuju. Isti primjeri pokazuju osobitost na koju je upozoreno u članku, a to je raspored riječi u jednoj od dvije moguće vrste složenih imenskih sintagmi u talijanskom, tj. u onoj u kojoj je glavni tagmem (imenice *casa, borsa, uomo, conto, arma, vestito*) na lijevoj strani¹¹ dok se zavisni (složeni) tagmem, tj. prijedložna sintagma, grana u desno. Uočavanje te osobitosti može olakšati poduku, neovisno o tomu je li polazni jezik hrvatski, a ciljani talijanski ili je situacija obrnuta: naime, ove navedene, kao i slične, prijedložne sintagme u talijanskom jeziku mogu odgovarati sročnom atributu izrečenom pridjevskom riječi u hrvatskom jeziku, koja u tom slučaju uvijek stoji ispred imenice uz koju se veže: *Marijeva kuća, kožna torba, tridesetogodišnji muškarac/čovjek, vatreno oružje*, a tek rjeđe nesročnom atributu *račun od sto eura i odijelo po mjeri*, koji i u hrvatskom stoji iza imenice na koju se odnosi.

Nedostatak osviještenosti o temeljnoj razlici između hrvatskoga i talijanskoga jezika, kada je riječ o položaju pridjevske riječi uz imensku u imenskoj sintagmi, vidljiv je kod kroatofonih govornika koji uče talijanski, a dokazalo ga je istraživanje (Deželjin 2001) u kojemu su kroatofoni studenti morali prevesti jednostavnu imensku sintagmu: *slatka tajna*. Osim poteškoća vezanih za izbor prikladnoga talijanskoga

¹¹ Ako se analizira sam glavni složeni tagmem u talijanskom izrazu, *la casa/ la borsa/ un uomo/ ...* 'kuća/ torba/čovjek/ ...', jasno se vidi da je njegova struktura devijantna u odnosu na uobičajeni, inicijalni položaj glavnoga tagmema. U svakoj je od tih struktura, tj. u jednostavnoj imenskoj sintagmi, glavni tagmem na desnoj strani, a element koji ga određuje ili determinira (u ovom slučaju određeni ili neodređeni član) lijevo jer od njega ne može biti grananja.

ekvivalenta, poglavito za pridjev *slatka*, uočena je i nesigurnost glede smještanja toga ekvivalenta ispred ili iza imenice, unatoč tomu što se tijekom poduke talijanskoga jezika na sveučilišnoj razini odmah upozorava da je u talijanskom jeziku uobičajeni položaj opisnoga pridjeva iza riječi koju opisuje.

Kao što je spomenuto, na istu vrstu nesavladane poteškoće upozorava neispravan raspored tagmema u imenskim sintagmama u primjerima (7–12). Oni su izabrani iz korpusa pismenih radova¹² talijanskih govornika u Pescari, koji studiraju hrvatski jezik na Sveučilištu „G. D’Annunzio“ Chieti-Pescara, a njihova kompetencija odgovara razini B2/C1 prema ZEROJ-u. U ovim i u sljedećim primjerima u proizvedenoj je rečenici na hrvatskom podcrtan dio koji se promatra, kao i u talijanskom ekvivalentu koji je zacijelo poslužio kao poticaj.

(7) *Postoji jedna situacija nepovoljna u društvu.* 'C'è una situazione scomoda nella società.'

(8) *Prodaje se u trgovinama specijalnim.* 'Si vende nei negozi specializzati.'

(9) *Upoznao sam jednu djevojku plavokosu.* 'Ho conosciuto una ragazza bionda.'

(10) *Profesorica je gospođa četrdesetogodišnjakinja, s lijepim glasom.* 'La prof è una signora sulla quarantina, con una bella voce.'

(11) *Nemam mnogo argumenata valjanih da to ...* 'Non ho molti argomenti validi...'

(12) *Kuća stara još tamo stoji.* 'La casa vecchia ci sta/ c'è ancora/ tuttora.'

5. Položaj enklitika u hrvatskom i talijanskom

Zapažanje da je redosljed rečeničnih sastavnica u standardnom hrvatskom jeziku ipak vrlo rigidan (Silić 1999: 440) potvrđuje se upravo na primjeru nenaglašenih riječi, posebno enklitika, koje uvijek slijede strogo propisan redosljed nizanja, kao što se vrlo jasno vidi i na elektroničkom portalu *Hrvatski jezik, red riječi u rečenici*¹³, koji nudi sve važne naputke za pravilnu uporabu hrvatskoga standardnoga jezika. Unatoč jasnom pravilu da sve zanaglasnice teže uvijek biti što bliže početku rečenice, odnosno iza prve naglašene riječi u rečenici, te nedvosmisleno propisanom rasporedu po kojemu se nižu, talijanskim je govornicima koji uče hrvatski jezik ta pravila teško usvojiti i pretočiti ih u pravilne iskaze u komunikacijskoj situaciji ili u tekstu, prema

¹² Korpus je nastao pregledom, analizom i bilježenjem pedeset i šest pismenih radova dvanaestoro studenata šest generacija treće godine preddiplomskoga studija hrvatskoga jezika u Pescari koje je tamošnja lektorica hrvatskoga jezika stavila na raspolaganje istraživaču. Pregledano je četrnaest kratkih sastavaka esejskoga tipa, koji su tematski bili vezani za temu razgovora na satu. U obzir su uzete i četrdeset i dvije zadaće, tj. kratki ciljani prijevodi jednostavnih rečeničnih struktura kojima je lokalni nastavnik želio provjeriti usvojenost pojedinih gramatičkih struktura, a među njima i položaj zanaglasnica. Ovom prigodom zahvaljujemo profesorici Jasminki Pajtak, lektorici hrvatskoga jezika pri Sveučilištu „G. D’Annunzio“ Chieti-Pescara. Uz te iskorišteni su i primjeri koje je istraživač prikupio u izravnoj komunikaciji s nekima od tih studenata.

¹³ Usp. *Hrvatski jezik, red riječi u rečenici*, <http://hrvatskijezik.eu/red-rijeci-u-recenici> (posjećeno 11. studenoga. 2018.)

je i u talijanskom jeziku raspored zanaglasnica vrlo krut. Obim ove teškoće znatno se povećava kada italofojni učenici hrvatskoga jezika moraju usvojiti spoznaju o potrebi uvođenja nove enklitike u upitnim rečenicama.

No, i prije nego se italofojni govornik suoči s potrebom usvajanja hrvatskih enklitika, valja ga upozoriti na još jedan važan detalj, a to je znatna terminološka razlika koja postoji između hrvatskoga i talijanskoga jezika. Naime, u talijanskom se jeziku nazivom enklitika označava svaka nenaglašena riječ koja stoji iza samoznačnoga glagola, u čemu se potvrđuje svojstvo glagola (time i predikata) kao najvažnijega elementa jezika na kojemu se temelji predikacija. To istodobno znači da će se za nenaglašene riječi koje dolaze ispred samoznačnoga glagola rabiti drugi naziv, a to je proklitika. Budući da se zbog ograničenosti prostora nije moguće posvetiti detaljnoj analizi svih nepravilnosti vezanih uz svaki tip enklitike u hrvatskom standardnom jeziku, kao i razlozima koji su ih uvjetovali ili pospješili, u ovom su promišljanju uzeti u obzir primjeri iz već spomenutoga korpusa primjera preuzetih iz studentskih pismenih radova na studiju hrvatskoga u Pescari. U zabilježenim je primjerima rečenica raspored enklitika pogrešan, a pretpostavka je da je nepravilnost posljedica utjecaja J1, tj. talijanskoga jezika i rasporeda ekvivalentnih nenaglašanih riječi, zapravo proklitika, koje su u ekvivalentnim situacijama u talijanskom smještene ispred glagola.

Sudeći prema primjerima kojima se raspolaže, jedna od takvih težih gramatičkih situacija odnosi se na razmještaj pomoćnoga glagola *biti* u izjavnoj rečenici u perfektu kada ispred subjekta stoji priložna oznaka, primjerice vremena.

(13) *Jučer Marko je gledao jedan film.* 'Ieri Marco ha visto un film.'

Ovakve su pogreške česte, ponajprije zbog redosljeda rečeničnih sastavnica u neobilježenom stilu u talijanskom jeziku u kojemu se pomoćni glagol u složenom glagolskom vremenu u pravilu ne može odvojiti od glavnoga glagola.¹⁴

Sljedeći je slučaj vezan za položaj povratne zamjenice uz glagol u perfektu u izjavnim rečenicama u negaciji (14) – (16), a djelomice i ako nema negacije (17).

(14) *Jučer nije se oprao dobro.* 'Ieri non si è lavato bene.'

(15) *Danas nisam se sjetila toga.* / *Danas nisam sjetila se toga.* 'Oggi non me ne sono ricordata.' / 'Oggi non mi sono ricordata di questo.'

(16) *Mačka ne pere se rado.* 'Il gatto non si lava volentieri.'

(17) *Marko se je oprao dobro.* 'Marco si è lavato bene.'

U ovim i u mnogobrojnim sličnim primjerima problem predstavlja negacija. U talijanskom jeziku u nizu atoničkih riječi koje uvijek moraju stajati ispred glagola, ako je glagol u nekom svršenom glagolskom načinu¹⁵, osim imperativa, nenaglašena riječ *non*, kojom se u talijanskom negiraju radnja, stanje ili zbivanje izrečeno gla-

¹⁴ Između pomoćnoga glagola i glavnoga glagola (u formi participa prošloga) moguće je umetnuti samo neke vremenske priloge (*ancora, già, mai*, tj. 'još', 'već', 'nikada') ili količinske priloge (*neanche, 'niti', nemmeno, 'niti', più, 'više'*).

¹⁵ Svršeni glagolski načini u talijanskom standardnom jeziku jesu indikativ, konjunktiv, kondicional i imperativ.

golskom riječi, uvijek je samostalna i odvojena od glagola te mora uvijek biti prva, ispred svih ostalih zanaglasnica. S obzirom na navedene primjere na hrvatskom, može se zaključiti da je italofonim govornicima teško uočiti i/ili usvojiti činjenicu da se negacija *ne* (kojoj je u talijanskom ekvivalent *non*) u hrvatskom spaja s pomoćnim glagolom koji se u tom slučaju, ako je to zanaglasnica *je*, pomiče dosta unaprijed.

Osim toga, u izjavnoj talijanskoj rečenici s glagolom u svršenom obliku, sve atoničke riječi (zamjenice i pomoćni glagoli) uvijek se nalaze ispred glagola, neovisno o tomu je li subjekt izrečen ili nije. Nasuprot tomu, u hrvatskom se jeziku položaj njihovih ekvivalenata u odnosu na glagol mijenja sukladno tomu je li subjekt izrečen ili nije, kao npr. u: *Maja mu ga je pokazala. vs. Pokazala mu ga je. (Maia gliel'ha mostrato. vs. Ø Gliel'ha mostrato.)*. Stoga je indikativan i primjer zabilježen u italofone govornice visokih kompetencija na hrvatskom jeziku:

(18) *Mi ju posudiš /knjigu/*¹⁶ 'Me lo presti?'

Posljednji slučaj na koji ćemo se osvrnuti odnosi se na potrebu umetanja enklitike *li* u upitnim rečenicama polarnoga tipa u standardnom hrvatskom jeziku. Taj je tip rečenica u talijanskom standardnom jeziku osobit jer mu odgovaraju dvije forme pitanja: ako je subjekt izrečen, upitni se oblik tvori jednostavnom zamjenom mjesta između subjekta i predikata, a ako subjekt nije izrečen, tada se pitanje u govoru signalizira isključivo intonacijom, a u pisanju prikladnom interpunkcijom.¹⁷ Primjeri kojima raspoložemo najbrojniji su među prikupljenima i pokazuju različite vrste odstupanja.¹⁸

(19) *Je stigao li iz Zagreba?* 'È arrivato da Zagabria?'

(20) *Je li ga mu dao?* 'Gliel'ha dato?'

(21) *Imaš valjanih razloga?*¹⁹ 'Fornisci delle ragioni valide?'

(22) *Jesi oprao ruke?* 'Hai lavato le mani?'

(23) *Je odgovorila na tvoje pitanje?* 'Ha risposto alla tua domanda?'

Kao što se vidi, odstupanja se mogu svrstati u dvije skupine. U jednom su slučaju studenti upotrijebili enklitiku *li*, no smjestili su je na pogrešno mjesto, iza glavnoga glagola (19). U više slučajeva, obavezna upotreba čestice potpuno je zanemarena (21)

¹⁶ U ovom se primjeru isključuje mogućnost da je ova rečenica, bliska i prihvatljiva nestandardnom hrvatskom, izrečena pod utjecajem nekoga dijastratijskoga ili dijatopijskoga varijeteta hrvatskoga jezika, s obzirom na to da govornica živi u Italiji te je dodir s kroatofonim govornicima nestandardnih varijeteta vrlo rijedak.

¹⁷ Evo primjera uz a) izrečeni subjekt: *Marco va a scuola. – Va Marco a scuola?* ('Marko ide u školu.' – 'Ide li Marko u školu?') te b) neizrečeni subjekt: *Va a scuola. – Va a scuola?* ('Ide u školu.' – 'Ide li u školu?')

¹⁸ Zbog lakšega uočavanja, podcrtane su atonične riječi koje postoje u hrvatskom primjeru i u talijanskom ekvivalentu koji se daje, a riječ je uglavnom o indirektnim objektima izrečenima ličnim zamjenicima.

¹⁹ Ovaj je primjer izrekla italofona osoba koja govori hrvatski na vrlo visokoj razini, što se očituje i u uporabi imenice u genitivu u funkciji indirektnoga objekta.

– (23), te hrvatski izričaji odražavaju talijanski model. Čini se da upravo ti primjeri dokazuju da italofojni govornici koji uče hrvatski jezik jednostavno prenose u njega blizak im model upitne polarne rečenice u materinskom jeziku; ako su na višem stupnju poznavanja hrvatskoga jezika, tada u rečenicu uvrstavaju česticu *li*. Valja uočiti primjer (20), u kojemu postoji zanaglasnica *li* na pravom mjestu, ali je istodobno redosljed zamjeničkih zanaglasnica poremećen te dodati da to nije jedini takav primjer. Zasadu nemamo valjano objašnjenje zbog čega su u tom i u ostalim primjerima u korpusu, prvo navedene zamjeničke enklitike u akuzativu pa u dativu, utoliko više što se talijanski i hrvatski u rasporedu tih vrsta enklitika potpuno podudaraju te se u slučaju više klitika, u slijedu mogu naći klitike u dativu i akuzativu, odnosno u dativu i genitivu.

6. Zaključak

Unatoč ograničenom broju primjera, smatramo da su dva tipa analiziranih problematičnih situacija ipak dostatni da se uoče neke poteškoće s kojima se susreću italofojni govornici koji uče hrvatski jezik. S obzirom na činjenicu da je hrvatski jezik i službeno postao jedan od jezika ujedinjene Europe, očekuje se da će zanimanje za njegovo usvajanje ipak donekle porasti, posebno među govornicima država i jezika koji okružuju Republiku Hrvatsku i koji će, ponajprije zbog poslovnih veza, biti potaknuti surađivati i komunicirati s kroatofonim govornicima. Takvih je slučajeva, prema sporadičnim podacima iz Trsta, primjerice, doista sve više. Stoga je uistinu nužno da nastavnici hrvatskoga jezika koji u većoj mjeri dolaze u dodir s italofonim govornicima kao svojim učenicima uočavaju njihove poteškoće što je moguće bolje jer je kontrastivna analiza, barem u početku, najbolji način da se nepravilnosti smanje, prevladaju i, u konačnici, uklone.

Literatura

- Battaglia, Salvatore i Pernicone, Valerio. 1980. *La grammatica italiana*. Torino: Loescher.
- Barić, Elvira i suradnici. 1997. *Hrvatska gramatika*. Zagreb: Školska knjiga.
- Dardano, Maurizio i Pietro Trifone. 1995. *La lingua italiana*, Bologna: Zanichelli.
- Deželjin, Vesna. 2001. „Talijanska 'slatka tajna'.“ *Strani jezici*, 1-2: 7-12.
- Deželjin, Vesna. 2010. „Osservazioni sulla funzione logico-sintattica dell'attributo in italiano.“ U *Problematiche e prospettive della lingua e della cultura italiana in una società in trasformazione*, uredili Šuran, Fulvio, Elis Deghenghi Olujić i Rita Scotti Jurić, 71-82. Pola-Pula: Edizioni DSLI.
- Greenberg, Joseph. 1976. „Alcuni universali della grammatica con particolare riferimento all'ordine degli elementi.“ U *La tipologia linguistica*, uredio Ramat, Paolo, 115-154. Bologna: Il Mulino.
- Hrvatski jezik, red riječi u rečenici, preuzeto 11. studenog 2017. s <http://hrvatskijezik.eu/red-rijeci-u-recenici/>

- Jessner, Ulrike. 2008. „Teaching third languages: Findings, trends, challenges.“ *Language Teaching* 41(1): 15–56, doi:10.1017/S0261444807004739, preuzeto 14. prosinca 2017. s https://www.unil.ch/files/live/sites/magicc/files/shared/Ressources/Jessner_2008_Teaching_third_languages.pdf
- Katičić, Radovan. 1991. *Sintaksa hrvatskoga književnog jezika. Nacrt za gramatiku*. Zagreb: HAZU-Globus.
- Moretti, Giovanni Battista. 2008. *L'italiano come prima o seconda lingua nelle sue varietà scritte e parlate*, sv. I: *Forme – Strutture – Usi*. Perugia: Guerra Edizioni.
- Morić-Mohorovičić, Borana. 2016. „Rukopisna slovnica talijanskoga jezika Dragutina Antona Parčića.“ *Fluminensia* 27(1): 25-36.
- Pranjković, Ivo. 1995. *Sintaksa hrvatskoga jezika*. Zagreb: Školska knjiga.
- Regula, Maurice i Josip Jernej. 1975. *Grammatica italiana descrittiva (su basi storiche e psicologiche)*. Bern und München: Francke Verlag.
- Sensini, Marcello. 1989. *Le parole e il testo*. Milano: Mondadori.
- Serianni, Luca. 1999. *Grammatica italiana. Italiano comune e lingua letteraria*. Torino: UTET.
- Silić, Josip. 1986. *Od rečenice do teksta*. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber.
- Silić Josip. 1999. „Gramatički red riječi u hrvatskome jeziku.“ *Kolo* 1: 440–447.
- Silić, Josip i Ivo Pranjković. 2005. *Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta*. Zagreb: Školska knjiga.
- Težak, Stjepko i Stjepan Babić. 1973. *Pregled gramatike hrvatskoga književnog jezika*. Zagreb: Školska knjiga.

Croatian and Italian in Contact: Word Order

Since Croatian and Italian show a lot of differences at all levels, the number of topics that could be contrastively studied is very high. A several-year experience in teaching the Italian language to Croatian speaking people made me reflect upon difficulties that they have to cope with, independently from their age and the expected learning outcomes. Some of my conclusions may be useful even when the target language is Croatian and the students are Italian speaking people. One of the problematic topics that the Italian speaking students learning Croatian have to deal with is word order in Croatian. The paper discusses two particular cases concerning the word order within a noun phrase and a sentence. The first problematic case regards the order of the constituents within a noun, i.e. the position of an adnominal modifier (the attribute in Croatian), which in Croatian and in Italian can be expressed either by a simple adjective or by a complex structure such as a nominal phrase, a prepositional phrase, etc. A particular type of a modifier and the lack of correspondence in the interpretation of its function in two languages cause complications. The other peculiarity that

is going to be discussed in this paper concerns the use and the position of a Croatian particle *li* (for instance, in questions *Hoćeš li...?*, *Radiš li...?*). The Italian speakers find its use highly obscure and usually are not very successful in learning it, mostly because the particle is not present in the basic, affirmative sentence. There are also some suggestions in the paper that might help the Italian speakers to acquire the discussed elements with less trouble.

Keywords: *Croatian, Italian, word order, noun phrase, unstressed words*